

Тиховська О. М.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ОБРАЗИ ТА МОТИВИ ПОВІСТІ М. ТРАЙСТИ «У НІЧ НА СВЯТОГО АНДРІЯ» ТА ОПОВІДАННЯ М. РОШКА «КРИВАВИЙ МІСЯЦЬ НАД МИНЧЕЛОМ» У СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ

У статті проаналізовано художнє переосмислення фольклорного образу вовкулаки в повісті М. Трайсти «У ніч на святого Андрія» та в оповіданні М. Рошка «Кривавий місяць над Минчелом». Розглянуто специфіку змодельованих у творах містичних подій, що базуються на народних віруваннях європейських народів про перевертнів, вовкулак, дводушників та упирів. У статті виокремлено міфологічний аспект мотивів нерозділеного кохання, помсти перевертня-вовкулаки, теми смерті, злочину та кари, окреслено містицизм проблеми вибору в обох творах. Досліджено особливості інтерпретації М. Трайстою в повісті «У ніч на святого Андрія» символіки числа тринадцять та містичних уявлень про свято Андрія. Проведено типологічні паралелі між міфологічними мотивами й образами повісті та міфами й повір'ями українців та народів Європи, розглянуто психологічне підґрунтя демонологічних образів. Акцентовано на специфіці моделювання письменниками художніх образів, мотивів та ролі композиції для реалізації художнього задуму. Повість «У ніч на святого Андрія» і оповідання «Кривавий місяць над Минчелом» метафорично відображають уявлення про дуалістичність природи людини, її приреченість на вічне перебування на межі добра і зла й нездатність зупинитися тоді, коли інстинктивно зло (уособлення архетипу негативної Тіні) отримує владу над свідомістю («Я»). У статті зазначено, що образ вовкулаки у творах М. Трайсти та М. Рошка відрізняються рядом ознак. Анджей Янковик є аристократом, митцем і водночас холоднокровним убивцею, який завжди має альтернативний план і неодноразово карає людей, які руйнують його модель майбутнього. Анджей – перевертень від народження, задоволений своєю долею, оскільки вона дарує йому безсмертя. Олекса, навпаки, простий селянин, далекий від філософії та мистецтва, який прагне звичайного сімейного щастя, не мріє про безсмертя, але приречений на муки ревнощів. Перетворення Олекси на вовка зумовлене містичним впливом місяця та психологічним фактором – одержимістю ненавистю до дружини Оксани й колишнього товариша Василя. Таким чином, в оповіданні М. Рошка бачимо метафоричне перетворення людини на вовка, авторську вільну інтерпретацію міфологічного образу. Олекса, перебуваючи в стані афекту, здійснює вбивство (не навмисно, як Анджей). М. Рошко майстерно змодельовав психологічні передумови злочину героя в картині сюрреалістичного сновидіння, яке відображає прагнення кривавої помсти й контролю над об'єктом свого кохання.

Ключові слова: М. Трайста, М. Рошко, міфологія, вовкулака, перевертень, число тринадцять, календарна обрядовість, п'ятниця, символ.

Постановка проблеми. Міфологічні образи та мотиви більшості народів Європи мають спільне коріння, вони виникли в той період, коли відбувалося становлення окремих етносів. Відповідно, персонажі української міфології дуже подібні до героїв європейських легенд, казок та бувальщин. Українські письменники у містичних / готичних новелах, романах, оповіданнях об'єктивують переосмислені образи перевертнів, вовкулак, відьом, упирів та ін., відштовхуючись від народних вірувань і українців, і інших народів Європи. Дослідження міфологічного підґрунтя літератур-

них творів дає змогу виявити їх етноспецифіку та водночас простежити взаємозв'язок повісті, новели, роману чи оповідання зі скарбницею світової міфології та фольклору. Кожен письменник по-своєму використовує культурне надбання людства: вдається або до художньої інтерпретації, або до рецепції тих чи тих міфологічних уявлень та вірувань. Талановитим представником української діаспори є Михайло Гафія Трайста – письменник, який відкрив для жителів Румунії неповторний колорит української культурної традиції, фольклору та міфології. Свої твори М. Трайста

публікує і українською, і румунською мовами, а це сприяє популяризації української літератури в Європі. Проза М. Трайсти є багатогранною, тяжіє до народної філософії та міфологічних уявлень українців, захоплює несподіваним розвитком подій та динамічним сюжетом. Повість «У ніч на святого Андрія» (2016) є яскравим зразком містичної прози, автор художньо переосмислює вірування українців, германців, румунів про вовкулак-перевертнів, потойбічне життя, число тринадцять.

До когорти талановитих європейських письменників варто уналежнити Михайла Рошка, який у містичних оповіданнях (які увійшли до збірки «Кривавий місяць над Минчелом» (1999)) та в романі «Ревнощі з того світу» (2004) художньо переосмислив специфіку народних вірувань європейських народів про вовкулак, чортів, душі самогубців, що заблукали, і наповнив сюжет кожного твору глибоким психологізмом, художньо змодельовав характери героїв у руслі сюрреалізму та магічного реалізму.

Головними героями повісті «У ніч на святого Андрія» та оповідання «Кривавий місяць над Минчелом» є перевертні / вовкулаки, і під час перебування у тваринній іпостасі вони вбивають тих людей, які не виправдали їх сподівань. Образ вовкулаки М. Трайста та М. Рошко запозичили з українського і світового фольклору та художньо переосмислили його.

Легенди про вовкулак поширені у фольклорі багатьох народів світу «і дуже давні, бо найдавніші наскельні зображення вовків, що стоять на задніх лапах або людей у вовчих масках датують ще бронзовим віком» [4, с. 25]. За спостереженням Арі Турунена, однією з найдавніших історій про вовкулаків є оповідь, зафіксована римським письменником Петронієм. «Історії про вовкулаків трапляються по всій Європі. Прокляті оберталися на вовкулаків при світлі повного місяця, коли їх переповняла жага бігти. Вони вистрибували з ліжка й кидались у вікно, а далі прямували до джерела. Після того, як вони занурювались у воду, у них виростала густа шерсть, вони починали ходити не на двох ногах, а на чотирьох і кусати кожного, хто траплявся на їхньому шляху» [14, с. 32–33]. За часів Античності вовк сприймався як уособлення зла, «свідчення про вовкулак знаходимо в Геродота, котрий згадує, що нурів, чи неврів, (народ, названий Шафариком слов'янським племенем) греки та скіфи вважали чародіями і розповідали, нібито кожен з неврів один раз у рік перетворюється на декілька днів у вовка, а потім знову набуває людської подоби» [11, с. 177].

Негативний символізм вовка «переїняла християнська міфологія, і він зберігся до нашого часу. Вовк став символом багатьох земних вад: насильства, жадібності, розпусти. Олюднений вовк має хижацьку цікавість до дівчат» [5, с. 99]. В. Орел наголосив, що найчастіше у міфологічних уявленнях народів Європи вовк асоціювався зі зловісним, демонічним хижаком: «Величезний, жакливий вовк був одночасно символом ненажерливості та сексуальності. Історії [...] про чоловіків, які стали перевертнями, символізують страх перед одержимістю демонами та насильством і садизмом чоловіків, які втратили контроль над собою» [5, с. 101]. Дослідник спостеріг, що у фольклорі китайців образ вовка теж пов'язаний із ненажерливістю та розпустою.

Образ вовка, що асоціюється з глобальним злом, здатний спричинити світову катастрофу, постає в міфології скандинавів. Це вовк Фенрір, який «зараз замкнений у підземеллях і вирветься звідти лише в кінці світу, щоб поглинути сонце, ще інший вовк має проковтнути місяць. Загалом, існує низка есхатологічних переказів авторства різних європейських етносів, у яких світ завершує своє існування після того, як вовк ковтає сонце [...]. Диявола називали пекельним вовком, що викрадає людські душі» [4, с. 22]. Отже, уявлення про вовкулаків у світовій міфології тісно пов'язане з демонічними образами вовків, причетних до Апокаліпсису. Л. Мусіхіна зазначила, що «європейська традиція схильна вбачати у всіх типах вовкулаків саме лише зло» [4, с. 26], і саме в руслі таких уявлень М. Трайста та М. Рошко моделюють характери своїх героїв-перевертнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міфологічні образи та мотиви повісті М. Трайсти «У ніч на святого Андрія» та оповідання М. Рошка «Кривавий місяць над Минчелом» ще не були предметом окремого дослідження, що зумовлює актуальність статті. Творчість цих двох українських письменників є маловивченою. Про поетику повісті «У ніч на святого Андрія» написана лише одна стаття. Погоджуємося з міркуванням дослідниці М. Вотканич, що цей твір М. Трайсти слід уважати зразком готичної прози; зокрема, про це свідчить «побудова сюжету навколо таємничих подій з участю надприродного; загальна атмосфера твору – щораз більше напруження, терпке очікування, тривожність, страх; основна локація зображуваного – середньовічний замок, історія якого наскрізною лінією проходить крізь сюжет повісті» [3, с. 145].

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати образи-характери, сюжет та проблематику повісті М. Трайсти «У ніч на святого Андрія» та оповідання М. Рошка «Кривавий місяць над Минчелом» крізь призму міфологічних уявлень українців та інших народів Європи про вовків, вовкулак-перевертнів, упирів; осмислити роль образів-символів у творі; з'ясувати роль впливу несвідомого на поведінку головних героїв.

Виклад основного матеріалу. Повість «У ніч на святого Андрія» має виразний міфологічний характер, наскрізь просякнута народними віруваннями про вовкулак-перевертнів, часові межі, символіку чисел та містичними уявленнями про свято Андрія. Композиція твору підпорядкована ідеї поступового розкриття таємниці дивних, непередбачуваних смертей низки персонажів, котрих об'єднує лише місце розгортання подій (роносзейський замок) та визначений часовий проміжок – п'ятниця тринадцятого грудня, котра припадає на різні роки ХХ століття. У першій частині повісті перед читачем постають три ключові персонажі, конфлікт між якими, як стане відомо вже в третій частині, зумовив розвиток подальших подій. Друга частина повісті складається з, на перший погляд, не пов'язаних між собою подій та персонажів, але всіх їх об'єднує трагічна смерть у ніч на п'ятницю 13-го грудня у роносзейському замку, таким чином, автор художньо вмотивовує існування циклічного календарного часу.

Оповідь у першій і другій частині ведеться від третьої особи, у третій – оповідачем є очевидець (Барба Драгутин), який розповідає про свої пригоди та розслідування у селі, де був розташований замок, оповитий страшними історіями та легендами. Автор-оповідач, згідно з логікою розвитку подій у повісті, теж має померти в роносзейському замку в ніч на Андрія, що припала на п'ятницю тринадцятого, але залишається живим через несподіваний збіг обставин. Відтак, саме герой-оповідач третьої частини розкриває таємниці дивних смертей у замку Роносзейка, які відбувалися у ніч на п'ятницю 13-го грудня.

На початку повісті перед нами постає яскравий неординарний персонаж – художник Анджей Янковик, життя якого оповите ореолом загаковості. Як з'ясовується згодом, він є вовкулакою-перевертнем, здатним набувати тваринного вигляду за власним бажанням. У подобі вовка Анджей постає безжалісним і жорстоким створінням, він утілює в життя найстрашніші акти помсти, змодельовані його людською свідомістю. М. Трайста в образі Анджая Янкювика переплітає

народні уявлення про два типи вовкулак. З одного боку, молодий художник є подібним до дводушника – людини з демонічною й людською душею, які співіснують в одному тілі, з іншого – він постає уособленням стихійного зла, оскільки планує смерть своїх жертв.

За народними віруваннями українців, «дводушники, як і вроджені вовкулаки, перекидаються на вовків у певний час, коли в них переважає «звіряче». Цей час ніяк не пов'язаний із фазою місяця і залежить від суто суб'єктивних причин у кожному конкретному випадку. Дводушник, набувши подоби тварини, пам'ятає все, що з ним відбувається, але не контролює себе і поводить як тварина – може розтерзати навіть найдорожчу людину» [4, с. 25–26]. Герой повісті М. Трайсти є вродженим вовкулакою, і його образ відповідає народним уявленням багатьох народів Європи.

Анджей Янковик постає антиподом героїв чарівних казок та міфів, хоча спочатку між ними простежується певна подібність: герой повісті прагне одружитися з красивою, неординарною дівчиною й робить все заради цього (як і фольклорний персонаж). Але на відміну від казкових героїв, він не стає переможцем, не отримує бажаного – кохання тих жінок, що йому небайдужі, залишається не досяжним для нього у світі людей. І тоді художник-перевертень мстить за зневагу – в образі вовка загризає жінок, у яких закоханий. Спочатку він убиває банницю Клару, яка не виправдала його сподівань на взаємність, подарувавши свою «любов» капітану кавалерії Вольфраму Урбанеку (як перед тим дарувала й багатьом іншим). Клара і Вольфрам несподівано зникають, а невдовзі тіло капітана, *«розірване хижим звіром, мабуть, вовком, було знайдене під одним із горбів Солован, де річка Іза впадає в Тису»* [13, с. 173]. Анджей планує і вбивство чарівної Дарки, ще навіть не отримавши від неї відмови: *«він уб'є її, як убив...»* [13, с. 171] Клару. Паралельно автор повісті ніби мимохідь згадує образ вовка, який привернув до себе увагу місцевих селян: *«Останнім часом багато лісорубів бачили самотнього вовка, який блукав ніччю вулицями Роносзейку, з оцетиненою гривкою і хижими очима він вив на місяць та на вікна людських осель. Дехто говорив, що бачили його навіть на подвір'ї роносзейського замку»* [13, с. 171]. На нашу думку, Анджеєм керує насправді не кохання до жінок, а інстинктивна одержимість, бажання володіти об'єктом своєї пристрасті. Аналізуючи символізм подібної поведінки казкового героя, С. Бірххойзер-Оері зазначила: «Опинившись у полоні

неконтрольованих потягів, він може знищити свої глибокі почуття, тобто свою аніму. Образ тигра [на якого перетворився герой казки – *О.Т.*] символізує домінуюче прагнення до влади, а образ голодного вовка – сексуальний потяг» [2, с. 93].

Убивство Анджеєм чарівної Дарки, кохання якої він нестримно прагнув, відбулося в ніч з четверга на п'ятницю 13 грудня 1901 року (у ніч на святого Андрія). Це ключовий момент у розумінні сюжету повісті, чим і зумовлена назва твору. *«Нічню молодь вийшла на озеро кататися на човнах, після чого запалили вогні, щоб відігнати нечистих духів, як це роблять православні християни ще й по сьогоднішній час. Анджеєм запрошив дівчину у свій човен, але та відмовила йому і сіла в човен Антала, це сильно розлютило молодого художника і, коли вони повернулись до замку, здається, вогні не змогли відігнати нечисту силу, бо той перекинувся на вовка і роздер їх обох»* [13, с. 276]. Прикметно, що в легендах і казках той, кого з'їдає / кусає вовк, перебирає демонічну природу перевертня. Зокрема, за спостереженням С. Біркхойзер-Оері, «бабуся з казки «Червона Шапочка», котра живе в лісі, теж стає пожираючою матір'ю, але спочатку її з'їдає вовк, який згодом займає її місце [...] Бути з'їденим вовком може символічно означати одержимість злим духом. У цьому пожираючому образі виражається небезпечна тенденція зворотного заглиблення у несвідоме. Поїдаючи бабусю, вовк і її перетворює у пожираючу істоту» [2, с. 212–213]. З точки зору психоаналізу казкова сюжетна ситуація, коли герой стає жертвою хижої тварини (вовка чи іншої), метафорично відображає одержимість людини демонічним руйнівним аспектом несвідомого. Подібним чином можна пояснити логіку поведінки Анджея – він повністю підпорядкований темній стороні його особистості, одержимий архетипом негативної Тіні, а метафоричним вираженням такого підпорядкування є перетворення героя на вовка. Доля жертв художника-перевертня схожа до історії бабусі з казки «Червона Шапочка» – усі вони, на чолі з Даркою, опиняються по той бік життя і смерті, на межі світів і вимагають нових смертей у ніч на Андрія, що припадає на п'ятницю 13 грудня. Образ чарівної дівчини Дарки демонізується, і саме її місцеві селяни вважають винною в загадкових смертях. Коли *«ніч на святого Андрія – 13 грудня за старим стилем – припадає на п'ятницю, Дарка виходить із могили і вимагає одну душу за свою погублену душу. Кожного разу вбиває кого-небудь в замку»* [13, с. 228]. Таким чином, руйнівна сила Анджея

метафорично проектується на дівчину – вона запрошує до себе на бал 13 грудня у п'ятницю (у час, максимально близький до моменту її смерті) душу чергової жертви. Така сюжетна ситуація у повісті М. Трайсти перегукується з описом балу Воланда в романі М. Булгакова «Майстер та Маргарита» і є діаметрально протилежною до казкових сюжетів, у яких дівчина, навпаки, звільняє героя від вовчої шкіри, повертає йому людську сутність, а не уподібнюється до нього. «В австрійській казці «Вовчєня» герой через провину своєї матері народився у вовчій подобі. Він міг звільнитися від сутності звіра за такої умови: дівчина, яка полюбила його, мала здійснити декілька дивних ритуалів, зокрема, кинути його в піч, що палає. Зробивши це й піднявши погляд, дівчина побачила, що вовк перетворився в прекрасного юнака. Таким чином, у гарячому полум'ї печі відбулося відродження героя» [2, с. 115]. У повісті М. Трайсти відсутні обидві казкові передумови для переродження Анджея: 1) Дарка не кохає перевертня, а отже, цілюща сила кохання відсутня; 2) сам вовкулака не хоче ставати людиною.

Анджея лякає смерть, він прагне жити вічно, а це під силу тільки його демонічній сутності: *«Міг відмовитись будь-коли і стати знову смертним, тоді зміг би насолоджуватися душевним спокоєм, який дає кожному віруючому церква, ікони і молитви...»* [13, с. 175], однак *«йому було достатньо подумати про старість, щоб більше не бажати нічого, окрім того, що в нього було, – безсмертя. Старість йому здавалася жахливою, потворною і собачою»* [13, с. 175].

Згідно з народними віруваннями слов'ян, людина-перевертень може позбутися своєї вовчої подоби кількома способами: «вдарити (тричі?) [себе – *О.Т.*] ліщиновим прутиком-однолітком» [4, с. 28], хтось може «перевести вовкулаку через хомут або тричі ударити перевеслом чи змусити тричі перекинутися через голову. Кажуть також, що на шії кожного вовкулаки висить мотузка, розрізавши чи розірвавши яку, можна перетворити його на людину» [4, с. 28]. Інформація про те, який із цих способів міг би допомогти Анджею стати звичайною людиною, у тексті повісті відсутня. М. Трайста дає читачеві можливість самостійно вибудувати у своїй уяві можливий перебіг подій. Своєрідна «недосказаність», огортає ще більшим ореолом таємничості образ загадкового художника, містифікує його.

Одержимість Анджея злом виявляється і в його прагненні розділити безсмертя та вічність з обраною ним жінкою: *«він зробить її безсмертною,*

тому що сам безсмертний» [13, с. 170]. Унаслідок цього, на думку художника-перевертня, його кохана стане безмежно щасливою. Таким чином, у повісті «У ніч на святого Андрія» казковий мотив порятунку героя від прокляття, що перетворило його на тварину, трансформується в сюжетний перебіг порятунку людини від смерті через прилучення до когорти вовкулак та демонічних сутностей. Першим кроком до безсмертя Дарки стає її портрет, намальований Анджеєм. Художник-перевертень розмірковує про вічність і швидкоплинність людського життя й жіночої краси, він хоче, щоб Дарка назавжди залишилася такою прекрасною: спочатку на портреті, а потім – як істота, перероджена укусом упиря.

Продовження історії про закоханого перевертня і його жертв ми знаходимо в третій частині повісті, тут події розвиваються вже в середині 80-х років ХХ століття, за панування соціалістичного режиму в Румунії. Барба Драгун, герой-оповідач, є викладачем румунської мови й літератури однієї із сільських шкіл Трансільванії (де більшість населення – гуцули). Сама школа розташована в роносзейському замку, з яким були пов'язані події попередніх двох частин повісті. Саме в третій частині розкривається таємниця незрозумілих і, на перший погляд, не пов'язаних між собою смертей героїв, про які йшлося в другій частині твору. Учителю Барба отримує настанову від керівництва – не зважати на повір'я та забобони й боротися з релігійними віруваннями, але йому судилося зовсім інше – він стає свідком багатьох подій, які не мають раціонального пояснення.

Барба проводить самостійне розслідування загадкових смертей, що відбулися у роносзейському замку в ніч на святого Андрія протягом цілого ХХ століття. І саме через його світосприйняття читач може зрозуміти, як пов'язані між собою всі містичні події, що мали місце в ніч на п'ятницю 13 грудня. Барба дізнається про інші обставини вбивства Анджеєм Дарки та Анталі: «Лукаш, брат Дарки, стрибнув на перевертня-вовкулаку і ціною життя встромив йому срібного ножа в серце. Так погинули в одну ніч всі четверо молодих людей. Тоді вбита горем мати Дарки та Лукаша прокляла замок, щоб кожної ночі на святого Андрія хтось пожертвував життям за погибель її дітей» [13, с. 247]. Таким чином, мотив прилучення перевертнем своїх жертв до світу демонів доповнюється мотивом прокляття.

Після смерті Анджея, Дарка, Анталь і Лукаш продовжують своє існування на межі світів

і повертаються у світ людей лише раз на декілька років – у п'ятницю тринадцятого грудня. М. Трайста проєктує на своїх персонажів народні уявлення про мертвих дворушників-упирів: Дарка, Анталь і Лукаш через укуси перевертня уподібнюються до нього – отримують безсмертну демонічну душу. В уявленнях українців Закарпаття смерть дводушника відрізняється від смерті звичайної людини: «Коли помре дводушник, його чиста душа йде “там, де собі заслужить”. Душа нечиста стає “упирем”. Затримується подекуди в гробі, інколи в різних недоступних місцях, над водами, в хашах, пустинях і т. д. Є дуже злим. Кого зловить – виссе кров, уб'є, втопить. Має велику силу робити людям шкоду, в основному під час слабкого і нового місяця, від 9 години до першого співу півнів» [7, с. 40]. У світлі таких народних уявлень стає зрозумілим прагнення померлої четвірки героїв запросити до себе чергового гостя у річницю своєї смерті, яка припадає на п'ятницю: «13 грудня 1907 року, коли ніч святого Андрія припала з четверга на п'ятницю, [...] ранком знайшли в стайні повішеного кучера одного нотаріуса із Сігетраду, який в ту ніч ночував у замку. А вже 13 грудня 1912 року, теж в ніч на святого Андрія, саме так, з четверга на п'ятницю [...] один австрійський купець вистрілив тричі з револьвера у свою дружину, після чого і сам застрелився» [13, с. 247]. Дарка, Анталь та Лукаш, відповідно до законів контагіозної магії, отримали другу демонічну душу, яка вимагає поклоніння та принесення в жертву життя людини. Утративши зв'язок із «чистою» душею, нові набуті демонічні сили героїв зростають, вони стають уособленням персоніфікованої смерті.

М. Трайста зображує в повісті «У ніч на святого Андрія» уявлення українців Трансільванії про інших демонічних та загадкових істот, подаючи їх через сприйняття вчителя Барби Драгутина: «Через два місяці я знав всі фантасмагоричні оповідання села, у якому кожен малюк хоча б один раз у житті бачив привида, який виходив ніччю з могили, щоб нанести шкоди живим, Бабу Ягу, яка летіла на мітлі понад лісами Гиджі, в яких звичайно всі бачили, як танцюють мавки, а деякі, ті, у кого багатша уява, були викрадені дикими дівками і опинилися в їхнім царстві, звідки їм вдалось втекти тільки завдяки щасливим обставинам [...]. Кожен з них бачив дідька в лозових кущах [...]. Також кожен з них чув стогін загиблених каторжників, голос сокири, чи сопілку Ілька, якого викрали мавки, який бродив лісами навкруг села, тупіт коней Довбушевих опришків і стукіт

величезної палиці, на яку опирається чорнокнижник» [13, с. 227]. Барба мимоволі починає вірити у народні перекази та легенди, коли вони загрожують стати частиною його життя, оскільки він у ніч на п'ятницю 13 грудня повинен чергувати в школі, розташованій у роносзейському замку, і може стати черговою жертвою прокляття.

Зауважимо, що в повісті «У ніч на святого Андрія» автор художньо переосмислив символіку чисел. Усі трагічні події у творі відбуваються 13 грудня. А як відомо, у більшості міфологічних систем світу число тринадцять вважають нещасливим. «Погана слава закріпилася за ним ще в давнину. У вавилонян тринадцятий (додатковий) місяць називався “провісником нещастя”, у китайців – “володарем бід”. Дослідники матриархату відштовхуються від того, що спочатку тринадцять було священним щасливим числом. У матриархальних суспільствах зазвичай використовувався не сонячний, а місячний календар, за яким рік ділився на тринадцять місяців. У кінці року, під час зимового сонцестояння, сонце нібито вмирає, і це відбувається саме в тринадцятому місяці» [9, с. 278]. Таким чином, усі трагічні події повісті відбуваються саме у ніч 13 грудня не випадково: 1) у народних віруваннях тринадцятий місяць асоціювався зі смертю живої істоти чи старого року / старого сонця (а сьогоднішнє 13 грудня належало в давньому календарі до 13 місяця); 2) ніч (а особливо північ) сприймалася як період активності темних сил.

Символіка п'ятниці тринадцятого теж має міфологічне підґрунтя в народних віруваннях: п'ятниця веде облік всіх гріхів людини, починаючи від семи років, і вона – дуже строгий суддя, п'ятниця карає грішників і тих, що порушували певні табу, пов'язані з цим днем тижня. Відповідно, сила покарання зростає в кілька разів, якщо п'ятниця припадає на тринадцяте число, котре, як було зазначено, асоціюється зі смертю.

І якщо число тринадцять у повісті пов'язане з дією демонічних сил, то число три постає уособленням життя й порятунку. Тричі Барба Драгутин у своїх снах-мареннях потрапляє на бал, де збираються покійники. Двічі його не помічають господарі «свята», а на третій раз він дізнається від Дарки, що не є запрошеним гостем. Барба уникає чергування в школі у ніч на 13 грудня, завдяки чому залишається живим. Число три в міфах народів світу означає «синтез, оновлення, вирішення, творчий потенціал, всезнання, народження, зростання, воно – символ світового дерева, тобто основна константа міфопоетич-

ного мікрокосму і макрокосму (є числом виміру міфопоетичного хронотопу), абсолютної досконалості, вирішення конфлікту, поставленого дуалізмом» [10, с. 62–63]. Число три часто трапляється в чарівних казках. Щоб отримати бажане, герой повинен виконати три завдання, здобути три предмети, подолати трьох супротивників, побувати у трьох царствах, отримати допомогу від трьох побратимів, трьох принцес чи інших помічників, вибрати одну з-поміж трьох доріг, його шлях часто триває три дні, три роки чи три години. Відтак, прикметно, що Барба рятує свою душу, тричі побувавши в ірреальному просторі – серед померлих у ніч на Андрія.

Барба Драгутин вивчає багато документів про трагічні випадки в роносзейському замку, спілкується зі старожилами задля увиразнення деталей загадкових смертей, потрапляє у простір, де може поговорити з душами померлих (як казковий герой у тридесяте царство: 3 і 10 – тринадцяте або тридцять?), тобто стає на шлях пізнання та розвитку, прагне вирішити конфлікт між законами матеріального світу та уявлень про потойбічне життя. І саме три візити на бал чарівної Дарки допомагають йому позбутися внутрішнього конфлікту, фобій та уникнути смерті. Загадковості розв'язці сюжету додає мотив появи у межах реального світу дорогоцінного медальйона, подарованого Барбі уві сні-маренні Даркою під час його третього візиту на бал покійників: «На його ший, на ланцюжку, висів хрестоподібний дорогоцінний камінь кольору Дарчиних неймовірно зелених очей, до якого був прикріплений золотий Христос» [13, с. 319]. Герой зміг уникнути долі жертви вовкулаки-перевертня ще й тому, що отримав оберег від королеви балу, і вранці прокинувся живим у своєму ліжку з кулоном-талісманом на ший. Його мандрівка в потойбіччя закінчилася щасливо. Подібно до героя чарівних казок Барба проходить випробовування на сміливість та стійкість, долає межу життя і смерті, і у такий спосіб відбувається його психологічна ініціація.

В оповіданні М. Рошка «Кривавий місяць над Минчелом» нема прив'язки до певного дня у році. Однак важливим маркером містичних подій у творі є ніч і місяць. Автор майстерно описує існування таємничого зв'язку між головним героєм твору Олексою та місяцем: «Олекса раптом відчув, як його чомусь нестримно, ніби розсипані в траві гвіздочки на великий магніт [...] потягло в небо, до місяця. Потягло всім еством, всією суттю – а тіло було приковане до землі. І тоді Олекса несподівано для самого себе завив.

Зболено, надриваючись від жалю, від нестерпної туги...» [8, с. 115]. Таким чином, уже на початку твору окреслюється підвладність Олексі силі нічного світила. М. Рошко вдається до рецепції народних вірувань слов'ян у те, що «вовкулаки повністю залежні від фази місяця і жодним чином не можуть противитися силі повного місяця, абсолютно втрачаючи на це час людську волю, подобу та контроль над власною поведінкою» [4, с. 25].

Народні бувальщини часто метафорично переосмислюють одержимість людини руйнівними інстинктами як тимчасове перетворення у вовка: вовкулакою людина стає переважно вночі (адже це час заглиблення у несвідоме – сновидіння, марення, галюцинації) і лише інколи вдень. Поява вовкулак пояснюється по-різному. За спостереженням Ф. Потушняка, вовкулакою людина «стає під впливом ворожки, але може також під такою планетою народитися, а тоді вона є вічним вовкуном» [6, с. 70]. Вовкулаки народжені і «перетворені» не відрізняються своїми «здібностями».

Демонічна сутність героя оповідання М. Рошка була потенційною і не виявлялася доти, доки злі думки і наміри не почали охоплювати його свідомість. Поштовхом до пробудження хижачього ества Олексі стали ревності й недовіра до дружини. Герой переживає складну психологічну кризу, у його свідомості співіснують два почуття: любов до дружини Оксани й ненависть до неї. Ревності руйнують цілісність особистості чоловіка, і він опиняється під впливом деструктивних думок та бажань, він, як і Анджей Янковик, прагне помсти, покарання для Оксани та її колишнього коханого Василя, який колись був його товаришем.

М. Рошко вдається до своєїрідної містичної метафори: моделює художню ситуацію перетворення чоловіка на вовка під впливом щораз більшого зла в душі. Як можна зрозуміти зі змісту твору, Олексю не є вродженим вовкуном, він не був перетворений на вовкулаку відьмою. Єдина передумова його трансформації зумовлена агресією та ненавистю, які він не здатен контролювати. Письменник художньо увіразнює назрівання психологічної кризи у душі Олексі, увівши в оповідання картини сновидінь. Уже на початку твору героєві сниться місячне сяйво, яке віщує біду: «У жовтому, в'язкому, наче риб'ячий жир, місячному сяйві, що залило круглу, мов чаша, долину, все довкола ніби застигло, плин часу обірвався, навіть кров у жилах застигла й заповільнила свій біг. І в цей час жовте око почало запливати кров'ю... Олексю рвучко сів на ліжку. Нічого

не бачив у темряві, тільки важко дихав на повні груди [...] Вже вкотре його будила серед ночі одна й та жахлива картина» [8, с. 115–116]. М. Рошко художньо моделює сюрреалістичний сюжет сну, який на рівні символів відображає наростання агресії в душі героя. Олексі приснилася його дружина Оксана, яка нерухомо лежала на столі «ніби на операції, а він стояв поряд з марлею на роті, з клепачем і долотом в руках. Притиснув долото їй до лоба і з розмаху гепнув клепачем. Голова розкололася надвоє, як волосський горіх. Всередині був якийсь квадратний чорний ящик. Замкнений. Олексю і його почав розбивати долотом, відчувуючи, як від нетерплячки починають тремтіти руки. В ящику знайшов чорну кулю. Важку і студену, ніби з металу. Олексю поклав її на стіл і гепнув зверху клепачем. Куля розлетілася на безліч маленьких, білих і прозорих. Вони, як живі, почали швидко розбігатися, Олексю ледве встиг обхопити їх руками. Вдивлявся в них довго, поки не помітив, що одна кулька пульсує, набухаючи червоним. Йому стало страшно. Хотілося все кинути і тікати. Але на вухо ніби хтось прошепотів: в цій і є істина! Він обережно взяв ту кульку пальцями, прицілився клепачем» [8, с. 119–120]. Однак Олексю не встиг розбити дивну кульку, яка набула червоного кольору, вона вибухнула в його руках, а «з неї вискочила червона голова гадюки – Олексю ледве встиг її запримітити – і вдарила його в груди, прямо під лівим соском. Раптом відчув запаморочення. Кинув швидкий погляд на Оксану: вона лежала з розколотою головою, і в голові зяяла чорна порожнеча. [...] Почав гарячково згрібати розсіпані по долівці кульки, але вони розтікалися під пальцями як живі... Він згрібав – а вони розбігалися...» [8, с. 120].

У цьому сновидінні ми бачимо буквализацію метафори: прагнення Олексі заглянути в думки своєї дружини реалізується через сцену символічної «операції» – чоловік розбиває череп дружини, щоб побачити, що вона від нього приховує. А далі символічний ряд: чорний ящик – чорна куля – безліч білих кульок – одна червона кулька – червона змія, яка жалить героя майже у серце. Метафорично таке сновидіння відображає руйнування Олексю внутрішнього світу Оксани, її життя. Чорний колір символізує смерть, у цьому разі смерть душі героїні, оскільки вона не щаслива у шлюбі, і переживає повільне помирання через психологічні тортури з боку чоловіка. Ящик можемо інтерпретувати як символ особистості, і його чорне забарвлення символізує трагедійність долі Оксани.

Куля, як відомо з історичних джерел, «є символом душі, [...] Демокрит [...] припустив, що душа складається з круглих вогняних кульок – атомів. Оскільки ці вогняні кульки душі дуже маленькі й гладкі, то вони можуть котитися в різні боки» [15, с. 46]. Отже, і в сновидінні Олексі образ кульок з'явився не випадково, чорні і білі кульки символізують поєднання радості і суму, щастя і горя, які переплелися у житті жінки, червона кулька, з якої постала змія, очевидно, є персоніфікацією давнього кохання Оксани до Василя. Червоний – це колір і кохання, і смерті, і пристрасті.

Червона гадюка, яка виповзає з червоної кульки і жалить героя в місце, під яким розташоване серце, на нашу думку, є символом зла, одержимості, а її укусу метафорично вбиває Олексу-людину. Відтак, у тому сні помирає Олекса-чоловік і народжується Олекса-вовкулака. Цей сон має містичне та ініціальне значення, оскільки віщує трансформацію духовної сутності сновидця. Ревнощі в душі Олексі перемагають любов: він б'є і принижує свою жінку, вимагаючи від неї зізнання у тому, що вона досі кохає Василя. І коли Оксана від образи зопалу кидає в очі чоловіку: «*Айно, люблю го. Люблю. Се'сь від ня хотів чути?*» [8, с. 118], Олекса тікає. Несподівано почуте зізнання стає поштовхом фізіологічної трансформації героя, хоча він її не прагне.

Олекса вирішує закінчити життя самогубством через повішення, щоб уникнути болю від образи, але замість того, щоб померти, перетворюється на вовка. Він шукав «*тінь, де май густа хаща, аби місяць його повішеного не видів, А що було потім? Де він вандрував? Що чинив? Згадувалися якісь уривки образів... Круглий місяць... Земля, яка шалено мчить під ногами. [...] А ще – запахи... Гострі, сильні, гіркуваті... Він ніколи таких не спізнавав... Він вернувся понад ранок, змучений, схудлий, ніби місяць не їв, щоки запали, черево підсохло. (І – зовсім голий! Весь тремтів від студені. І пробіс пам'яті не з'являвся, як він не намагався згадати, де міг лишити своє цур'я... [...] Очі мав червоні як грань... Якись чужі очі... І гостро нили п'яти й долоні...*» [8, с. 119]. Таким чином, можемо говорити про містичний спосіб утечі від страждань через тимчасове витіснення людської сутності демонічно-вовчою. Олекса шукав смерті, а знайшов забуття – перебуваючи в подобі вовка, він уже не думав про Оксану, а коли перетворився на людину, не пам'ятав, що з ним відбувалося перед тим.

За народними віруваннями українців, коли перевертень набуває вигляду вовка, його люд-

ська природа затьмарюється звіриною вдачею і людина повністю підпадає під вплив тваринних інстинктів, виявляючи агресію, злість, починає, як хижак, шукати собі здобич, нападає на живих істот. Крізь призму психоаналізу така фізіологічна трансформація людської природи може символізувати захоплення влади над психікою людини диференційованою частиною колективного несвідомого – архетипом негативної Тіні, її інстинктивним аспектом, оскільки людина набуває чітко виражених зооморфних рис. Як відомо з праць К.-Г. Юнга, Тінь – це друге «Я» людини, її alter-ego, котре може бути проявом її світлої або темної сутності (позитивна і негативна Тінь). В образі вовкулаки персоніфікується темний аспект архетипу – негативна Тінь [12, с. 296].

М. Рошко психологічно вмотивовує переродження героя: повна трансформація відбувається з Олексою тоді, коли він бачить танець Оксани і Василя на весіллі. Тут весілля як ритуал переходу набуває іншого значення: для Оксани і Василя, колись закоханих одне в одного, це перехід у зону смерті. Ревнощі затьмарюють свідомість Олексі, він вибігає з їдальні й перетворюється на вовка. Потім вистежує своїх жертв і перегризає їм горлянки. І якщо М. Трайстра повісті «У ніч на святого Андрія» уникає описів нападів вовкулаки на своїх жертв, то М. Рошко змальовує картину переслідування й вбивства Олексою Василя і Оксани. У кінці оповідання ми бачимо пораненого вовка, який сидить над тілами колись близьких людей і дивиться на місяць, котрий сприймається у контексті розповіді як співучасник злочину. «*На залитому місячним сяйвом подвір'ї, біля сходів до нової двоповерхової хижі, в густій некошеній траві, лежали, розкинувши руки, лицем до нічного неба, чоловік та жінка. (...) Поряд з тілами, ніби охороняючи їх, сидів на задніх лапах величезний вовк*» [8, с. 128].

Висновки. Отже, М. Трайстра у повісті «У ніч на святого Андрія» та М. Рошко в оповіданні «Кривавий місяць над Минчелом» створили художні моделі чоловіків-перевертнів, відштовхнувшись від вірувань європейських народів про вовкулак, їх зв'язок із місяцем, про ототожнення вовків з абсолютним злом (вовк Фенрір). Обидва твори проаналізовані нами у руслі ідей К.-Г. Юнга про колективне несвідоме та архетип Тіні. Повість «У ніч на святого Андрія» та оповідання «Кривавий місяць над Минчелом» метафорично відображають уявлення про дуалістичність природи самої людини, про її приреченість на вічне перебування на межі добра і зла й нездатність зупинитися тоді,

коли інстинктивне зло (уособлення архетипу негативної Тіні) отримує владу над свідомістю («Я»).

Творчість М. Трайсти спрямована на світоглядне зближення українського та румунського народів. Зокрема, у повісті «У ніч на святого Андрія» переосмислено міфологічні уявлення, близькі обом етносам, і це засвідчує культурну ідентичність українців та інших народів Європи. М. Трайста моделює у повісті дві взаємно переплетені реальності – упорядкований раціональний світ людей співіснує зі світом магії та містики. Розгадка причини смертей у ніч на п'ятницю 13 грудня нагадує детективну історію, у якій поступово відкриваються все нові й нові факти. У ролі «слідчого» виступає вчитель Барба Драгутин, котрий проходить, подібно до казкового героя, шлях пізнання й відкриттів, потрапляє у незвіданий світ потойбіччя й усвідомлює можливість існування альтернативної реальності, яка не вкладається в рамки реалістичного світогляду. Таким чином, автор підкреслює: те, що нам здається сном, – не завжди сон. Містиком огорнута в повісті й тема кохання: якщо любов облагороджує звичайну людину, то її різновид – інстинктивна пристрасть – руйнує душу, уподібнює

чоловіка до перевертня-вовкулаки. Образ Анджея Янковика можна інтерпретувати двояко: 1) як художньо переосмислений автором образ вовкулаки-перевертня, уявлення про якого збереглися в народних повір'ях, або 2) як метафоричний образ чоловіка, який втратив внутрішній зв'язок із Богом та добром і є одержимим гординою та прагненням задоволення власних тваринних інстинктів. Містичні уявлення про вплив чисел 3 та 13 на життя людей знайшли у повісті цікаву художню інтерпретацію й стали тою віссю, навколо якої розгортаються події твору.

Перетворення героя оповідання М. Рошка «Кривавий місяць над Минчелом» на вовкулаку зумовлене його бажанням, і сприймається читачем як метафора «озвіріння» людини, яка не здатна контролювати власну агресію та лють. Одержимість злом та ревнощами стає передумовою містичної трансформації героя: спочатку змінюється душа Олекси – він втрачає людську здатність кохати та співчувати, а потім, як наслідок, зміни відбуваються і з його тілом – чоловік набуває вовчої подобі. Відтак, в оповіданні М. Рошка бачимо авторську вільну інтерпретацію міфологічного образу вовкулаки.

Список літератури:

1. Афанасьев А. Н. Ведуны, ведьмы, упыри и оборотни / Афанасьев А.Н. Славянские колдуны и их свита. Москва : РИПОЛ классик, 2009. С. 159–390.
2. Биркхойзер-Оэри С. Мать: архетипический образ в волшебной сказке / под ред. М.-Л. фон Франц; пер. с англ. В. Мершавки. Москва : Когито-Центр, 2006. 255 с.
3. Вотьканич, М. Поетика повісті Михайла Гафії Трайсти «У ніч на святого Андрія». *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Філологія*. Ужгород, 2019. Вип. 2(42). С. 144–148.
4. Жаданов Ю., Жаданова Т., Савина В. Символика чисел в романе Д. Лессинг «Браки между зонами Три, Четыре и Пять». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, 2015. № 14. С. 143–146.
5. Мусіхіна Л. Звірослов: Міфологема тваринного світу українців. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 192с.
6. Орел В. Культура, символы и животный мир. Харьков : Гуманитарный Центр, 2013. 592 с.
7. Потушняк Ф. Вовкун. *Литературна недѣля*. Унгарь, 1941. Рочник 1. Ч. 9. С. 69–71.
8. Потушняк Ф. Душа в народнім повір'ю села Осій. *Науковий збірник товариства «Просвіта» за 1937–1938 р.* Річник XIII–XIV, 1938. С. 33–44.
9. Рошко М. Ревнощі з того світу: Повість, оповідання. Ужгород : Мистецька лінія, 2003. 204 с.
10. Сергеев В. Нумерология и символика чисел в жизни людей и судьбе человечества (этнолингвистический этюд). *Вестник Чувашского университета*. 2015. № 4. С. 275–280.
11. Слухай Н. Числова символика у мові й обряді східних слов'ян. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2001. Вип. 4. С. 57–68.
12. Тиховська О. Етноархетипна семантика образу вовкулаки у фольклорі Закарпаття. *Львівський філологічний часопис*, 2020. № 8. С. 177–184.
13. Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект. Ужгород : Рік-У, 2021. 512 с.
14. Трайста М. Г. У ніч на святого Андрія / Трайста М. Г. Між коханням і смертю. Бухарест : Видавництво RCD EDITORIAL, 2016. С. 167–320.
15. Турунен А. Ознаки добра і зла. Забобони: Історія забобонних звичаїв; пер. з фінськ. І. Малевич. Львів : Видавництво Анетти Антоненко; Київ : Ніка-Центр, 2020. 192 с.

16. Франц М.-Л. фон. Архетипические паттерны в волшебных сказках / пер. с англ. В. Мершавки. Москва: Независимая фирма «Класс», 2007. 256 с.

Tykhovska O. M. Images and motifs of M. Traista's novel "On the night of St. Andrew" and M. Roshko's story "Bloody moon over mynchel" in the light of European mythology

The article analyzes the artistic reinterpretation of the folklore image of the werewolf in M. Traista's story "On the Night of St. Andrew" and in M. Roshko's story "Bloody Moon over Mynchel". The specifics of the mystical events modeled in the works, which is based on the folk beliefs of European peoples about werewolves, vampires, two-soul men and ghouls, are considered. The article highlights the mythological aspect of the motifs of unrequited love, revenge of the werewolf, themes of death, crime and punishment, and outlines the mysticism of the problem of choice in both works. In the article, M. Traista's artistic interpretation of folk beliefs about a werewolf, time boundary, symbolism of the number thirteen, and mythical conception of Andrew's holiday was studied. Typological parallels between mythological motives and images of the novel and myths and beliefs of Ukrainians and Europeans were drawn; the psychological basis of demonic images was considered. The stress was made on the author's specifics of modeling of images, motives, storylines, and the role of composition for artistic thought realization. The novel "On the night of St. Andrew" and the story "Bloody Moon over Mynchel" metaphorically reflect the idea of the duality of human nature, its doomed eternal stay on the border between good and evil and the inability to stop when instinctive evil (the personification of the negative Shadow archetype) gains power above consciousness ("I"). The article states that the image of the werewolf in the works of M. Traista and M. Roshko differs in several features. Andrzej Jankowik is an aristocrat, an artist, and at the same time, a cold-blooded killer who always has an alternative plan and repeatedly punishes people who destroy his model of the future. Andrzej, who is a werewolf from birth, is satisfied with his fate as it grants him immortality. Oleksa, on the contrary, is a simple peasant, far from philosophy and art, who wants the usual family happiness. He does not dream about immortality but is doomed to the torment of jealousy. Oleksa's transformation into a wolf is due to the mystical influence of the moon and a psychological factor – obsession with hatred for his wife Oksana and former friend Vasyl. Thus, in M. Roshko's story, we see the metaphorical transformation of a man into a wolf, the author's free interpretation of a mythological image. Oleksa, being in a state of affect, commits murder (not on purpose, like Andrzej). M. Roshko skillfully modeled the psychological prerequisites of the hero's crime in the picture of a dream, which reflects the desire for bloody revenge and control over the object of his love.

Key words: M. Traista, M. Roshko, mythology, werewolf, wolf man, number thirteen, calendar rituals, Friday, symbol.